

Frederik Stjernfelt

Alkymist i lænker. Sagen mod mystikeren Johann Konrad Dippel. København: Gyldendal 2023. 368 s.

Frederik Stjernfelt har med denne bog leveret den første danske biografi om den tyske, radikalpietistiske teolog og mediciner Johann Conrad Dippel (1673-1734), der fra 1707 og frem til 1729 havde forbindelse til Holsten og Danmark. Lad det indledningsvist være sagt, at der er tale om en velskrevet fremstilling, der både introducerer Dippels tænkning og præsenterer hidtil udforsket materiale om en retssag mod Dippel i Altona i 1719. Forfatterens fremstilling er især baseret på en nøje gennemgang af sagsmappen fra Tyske Kancelli om denne sag mod Dippel. I den forstand er der tale om et mikrostudie af Dippel, der kaster lys over en relativt ukendt periode i Dippels omflakkende karriere, og samtidig fungerer som en underholdende og ny prisme på 1700-tallets dansk-holstenske samfund, når det drejer sig om administration, netværk og intellektuel historie. Dippel var og blev en teologisk figur, men som kirkehistorisk undersøgelse af den dippelske teologi mangler en dybere kontekstualisering af Dippel i den omfangsrige forskning om dansk kirkehistorie. Også som administrationshistorisk undersøgelse står Stjernfelts fremstilling lidt løsrevet fra den eksisterende udforskning af lignende skandalesager.

Stjernfelt følger Dippel fra fødsel til død, men med helt klar vægt på en meget detaljeret gennemgang af sagskomplekset fra Altona. Senest fra 1714 opholdt Dippel sig i Altona og var knyttet til byens nye overpræsident grev Christian Ditlev Reventlow, bror til Frederik IVs hustru til venstre hånd, Anna Sophie Reventlow. Allerede i 1707 var Dippel blevet dansk kancelliråd – et element i den danske elites *faible* for radikale pietister. Det var tilmed en politisk handling, al den stund Dippel havde lagt sig ud med en række prominente fjender af Danmark (det var under Store Nordiske Krig), Prøjsen og specifikt den antipietistiske superintendent i Svensk Forpomern, Johann Friedrich Mayer. I Altona – hvor Dippel måske også skulle lave guld som den feterede alkymist og kemiker, han var – strøg han snart ind i problemer med sin mæcen. Tidligere omtaler af sagen er ikke dykket ned i selve arkivmaterialet, så først med Stjernfelts gennemgang får vi nu at vide, at det drejede sig om Dippels anklager og måske egen involvering i korrupsion omkring Reventlows regimente i Altona. I sig selv en temmelig alvorlig sag i samtiden. Immerhen må Stjernfelt benytte sig af rigeligt mange gisninger, ikke mindst fordi en del af sagsmaterialet – især fra Dippels side – mangler. En vis tvivl om sagens egentlige årsag og udfald står stadig tilbage. Dippel følte sig beskyttet af kongen, men Reventlow fik udvirket en kommissionsundersøgelse, der efter et speget administrativt spil og en del skrivelser bag kulisserne for at påvirke gehejmerådet, resulterede i først en symbolsk straf, som siden blev omgjort af den stærkt pikerede Reventlow. Dippel mistede sin titel, nogle af hans skrifter blev brændt – Reventlow

synes at have appelleret til også at rejse en blasfemisag mod Dippel, hvad Stjernfelt dog ikke fuldstændigt har belæg for i kilderne. Dippel blev dømt til livsvarigt fængsel på Bornholm. Han havde imidlertid stærke støtter, fik en vis frihed til at indsamle lægeurter og praktisere medicin, korresponderede med tidens lærde (blandt andre Andreas Hojer), og havde nye planer klar til kongen om alkymistiske succeser. Han blev benådet i 1726 på dronning Anna Sophies opfordring, rejste til Sverige, blev udvist igen for at returnere til Danmark og København. Her kom han igen i tæt kontakt med kongehuset, men trods Hojers opfordringer til ham om at blive, forlod han snart efter riget for at drage til de datidige religiøse dissenteres *safehaven* i Berleburg. Her endte han i konflikt med bl.a. Johann Samuel Carl, en anden radikalpietist og mediciner – der snart efter blev dansk livlæge – og altså viser den ellers Halle-pietistiske Christian VIs interesse for den radikalpietistiske medicin, som også Dippel var eksponent for.

Hovedvægten på gennemgangen af sagen fra Altona skævvrider bogen som biografi, skønt den jo er varedeklareret i sin undertitel som en bog om “sagen mod mystikeren” Dippel. Dippel var i øvrigt ikke mere *mystisk*, end at han var eksponent for tidens *radikale pietisme*, der ikke per se var mystisk. De radikale pietister vendte sig heftigt mod den såkaldte lutherske ortodoksi (som bekendt pietisternes smædebetegnelse for den tidlig-moderne lutherdom) og den heraf følgende ydre disciplinering til tro såvel som den mekaniske medicins tiltro til ydre påvirkning. Dippel og den radikale pietismes kritik var teologisk og medicinsk. Dippel var uddannet i medicin fra Leiden. Teologisk gjaldt det en indre åbenbaring og dermed troen og frelsen som en individuel proces. Medicinsk som et fokus på sjælen som sæde for sygdomme – hvor medicinen igen blev billede på den helbredelsesproces, som frelsen var. Dippel som mediciner er ikke i Stjernfelts fokus, men det er min påstand, at han er svær at forstå uden. Desværre ser Stjernfelt hellere Dippel som radikal oplysningsmand i en linse slebet af den berømte oplysningshistoriker Jonathan Israel. Snarere er der jo tale om, at radikalpietismen indeholdt elementer, som vi genfinder eller som parallelt udtænkte af de lidt senere radikale oplysningstænkere. At Dippel var ‘oplyser’ er en etiket, som tillige refererer tilbage til en klassisk fremstilling af Dippels biografi, nemlig Wilh. Benders *J.K. Dippel. Der Freigeist aus dem Pietismus. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Aufklärung* fra 1882. Men hvis Stjernfelt abonnerer på denne tilgang, så var Dippel altså en ‘proto-oplyser’ – hvilket som teologihistorisk kategorisering er en ret bedaget tilgang. Godt gemt i note 253 slår Stjernfelt på grund af en sen henvisning af Dippel til Locke fast, at religiøs tolerance, kirkekritik og pressefrihed er “et felt, hvor Dippel uden videre er en del af tidlig oplysning”. Måske. I øvrigt er det, hvad jeg også her har gjort mig skyldig i, meget svært at få greb om, hvad radikalpietismen er; det vedbliver at være en forskningshistorisk rodekasse.

Der er dog ingen tvivl om, at forfatteren har et stort overblik over megen af den hidtidige forskning i Dippel. Kilderne er mestendels på tysk, fransk og latin – det går som oftest godt med at oversætte, men det er også gået stærkt en del steder. Selvom bogen er noteret hele vejen igennem, kan det faktisk være lidt svært at hitte rede på det dostojevskijske persongalleri i den kafkaske sag. Ligesom henvisningerne til Dippels egne tekster indimellem svinger noget i præcisionen: sine steder er den tyske originallyd at finde i noten, andre steder ikke; sine steder er referencen til et originaltryk, andre steder til samleudgaven af Dippels skrifter fra 1747. Det er heller ikke altid lige transparent, hvor citater fra arkivalier præcist er hentet fra.

Uden at skose hverken underholdningsværdien eller den store arbejdsindsats bag kildestudierne vil det formentlig være svært for de fleste læsere at kunne følge sagen i denne tekst- og læsetunge gennemgang af samme. På trods af Stjernfelts lette pen. Alligevel har Stjernfelt hermed kickstartet interessen for Dippel i dansk kontekst med sin bog, og trods enkelte lyder ved selve sagsgennemgangen og det lige vel kvikt skrevne ord, er her fremlagt en brugbar og givtig introduktion til Dippel for en dansk læser. Og det hidindtil mest præcise forsøg på at forstå den stadig noget umulige kerne i sagen mod Dippel dengang i Altona.

Rasmus H.C. Dreyer